

УДК 792.071.2(477)«191»

Віктор Ревегук, Надія Кочерга

ТРАГЕДІЯ УКРАЇНСЬКОГО АКТОРА

У статті висвітлюється життєвий і творчий шлях забутого українського актора, громадського діяча, режисера, письменника і пропагандиста творчості Т. Г. Шевченка Олександра (Олелька) Островського (1887–1919).

Ключові слова: Україна, Тарас Шевченко, революція, театр.

Олександр Павлович (сценічне ім'я – Олелько) Островський народився 1887 р. у Золотоноші на Полтавщині в українській родині, яка мала козацьке походження. Навчався в місцевій юнацькій гімназії, де й ознайомився із програмними засадами Революційної Української партії (РУП) – першої на підросійській Україні політичної партії – і під її впливом став справжнім «мазепинцем». 1905 р. РУП розкололася на дві гілки – «Спілку» й Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП). О. Островський уступає до другої з них і в її складі бере активну участь у боротьбі з царським самодержавством під час першої російської революції 1905–1907 рр.

Після поразки революції змушений був емігрувати до Західної України, що входила на той час до складу Австро-Угорської імперії. Рятуючись від переслідувань з боку царизму, в Галичині знайшли прихисток немало українських патріотів, а найперше – лідери УСДРП Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Микола Залізник, Микола Троцький, Лев Юркевич та ін. Там 1908 р. О. Островський зустрічає свою долю – вірну дружину Анну Петрівну.

1912 р. О. Островський повертається в підросійську Україну, маючи намір пов'язати своє

життя з театром, який був його давнім захопленням. Із українською трупю він побував у багатьох містах України: ставили переважно соціально-побутові п'єси українських драматургів М. Старицького, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого та ін. Але займатися улюбленою справою довелося недовго. З початком Першої світової війни О. Островський був мобілізований до російської армії. Військову службу відбував на Закавказькому фронті, де його й застала Лютнева революція 1917 р.

Після повалення царського самодержавства в Росії і створення 3 березня 1917 р. в Києві Центральної Ради в Україні розпочався бурхливий процес національного відродження, який охопив найвіддаленіші куточки колишньої Російської імперії, включаючи й українців, що служили в складі російської армії. Почалося стихійне формування в ній українізованих частин. О. Островський влітку 1917 р. вступає до української партії соціалістів-революціонерів і стає одним з ініціаторів українізації 5-го корпусу російської армії, що стояв у Грузії. Українська

крайова рада Закавказзя призначила 3 січня 1918 р. тимчасово виконувачем обов'язків отамана 5-го українізованого корпусу полковника Васильченка. 123-ю піхотну дивізію очолив генерал-майор Діденко, а 127-у піхотну дивізію – генерал-майор Хильченко. Інспектором артилерії корпусу було призначено полковника Руссіяна, який не володів українською мовою, але в цей нелегкий час вирішив послужити молодій Українській Народній Республіці, яка щойно народилася.

Олександр Островський (1887–1919) – український актор, режисер, письменник, громадський діяч

© В. Ревегук, Н. Кочерга, 2014

14 січня 1918 р. Українська Крайова Рада Закавказзя заявила про свою підтримку проголошеної 7 листопада 1917 р. Української Народної Республіки й чекала інструкцій від Центральної Ради, але ні підтримки, ні конкретних указівок не отримала. Лідери Центральної Ради перебували в полоні соціалістичних ілюзій, нічого не робили для створення національної української армії і в умовах більшовицької агресії проявляли повну безпорадність. Вояки 5-го українізованого корпусу рвалися до рідних домівок і, не дочекавшись відповіді від Центральної Ради, вирушили (хто як міг) в Україну морем самостійно. Українці (селяни, працівники залізничного транспорту, телеграфу, пошти тощо) в умовах формування національних урядів на Закавказзі також хотіли повернутися в Україну, шукали захисту в Центральної Ради, але не дочекалися. Українці Закавказзя були залишені напризволяще, і кожен добирався на Батьківщину самотужки [3, арк. 10–11].

О. Островський повернувся в Україну на початку березня 1918 р. У Золотоноші, де пройшли його дитинство і юність, на цей час склалася надзвичайно напружена ситуація. Люди не могли прийти до тями після погрому, який учинили російські червоногвардійці Муравйова в Києві. Вони вперше побачили справжнє обличчя більшовицької диктатури. Члени українських політичних партій або поховалися, або повтікали на Захід разом із Центральною Радою. Створена за доби УНР міліція розбіглася, рятуючись від червоного терору. Комісар «революційного» загону, що вступив разом із воїнством Муравйова до Золотоноші, оголосив себе анархістом і противником будь-якої влади, крім своєї. У місті панували безладдя і розгул криміналітету. Всі чекали приходу німців як гарантів стабільності та правопорядку.

Для захисту свого життя і майна жителі Золотоноші створили з-поміж себе загін самооборони в кількості 60 осіб під назвою «Вільне козацтво». Як людину військовою, отаманом козацького куреня громада призначила О. Островського. Голова Золотоніської повітової селянської спілки Трохим Гайдамака, який одночасно вважався і головою військово-революційного комітету, видав козакам 60 гвинтівки і наказав виконувати в місті поліцейські функції та охороняти від розграбування розташовані в Золотоноші військові інтендантські склади. Охорона не вдалася: створений із військово-полонених чехословаків загін у складі російської армії, що знаходився в Драбові, розігнав її і забрав для власних потреб військово майно. Військові обіцяли його повернути, але так і не

зробили цього. Щоб змусити чехословаків дотримуватися слова, у Драбів послали офіцера Легіна з невеликим загonom і паровозом, але його обстріляли й до міста не пустили. Через кілька днів Золотоніський ревком послав у Драбів козацький курінь О. Островського, але ця операція закінчилася також невдачею. Поблизу роз'їзду Мехедівки курінь обстріляли, на цей раз із гармат. Ніхто не постраждав, але «вільні козаки», більшість із яких тримали зброю вперше в житті, розбіглися з переляку. Від куреня залишилося тільки восьмеро осіб. Після такого прикрого випадку Легін подався до Черкас, а О. Островський – до Києва.

Роботи на сцені в столиці України О. Островський не знайшов, позаяк театри були переповнені акторами, до того ж конкуренція між ними була великою, тому знову довелося повертатися до Золотоноші. Під час утечі більшовиків з України в березні 1918 р. О. Островський із загonom добровольців вигнав із Золотоноші загін червоногвардійців під командуванням комісара Гальперіна і відновив у місті владу Центральної Ради.

Як тільки-но до Золотоноші вступила Запорізька бригада генерала Натієва, О. Островського знову призначили курінним отаманом «вільних козаків» – із тим, щоб він забезпечив охорону правопорядку в місті, але цю посаду він обіймав лише кілька тижнів. 14 квітня 1918 р. губернський військовий комісар Центральної Ради отаман Кудрявцев призначає полковника Дмитра Ясенюка комендантом Золотоніського повіту, й О. Островський здає йому курінь, який переформували у військову частину української армії. Після приходу до влади в Україні 29 квітня 1918 р. гетьмана П. Скоропадського курінь знову розбігся [5, с. 168].

О. Островський переїжджає до Полтави і влаштовується на роботу актором і одночасно режисером у Міському театрі. Здавалося б, нарешті можна було спокійно займатися омріяною справою, але не судилося. Влітку 1918 р. з партії українських есерів виділилося ліве крило. Прибічники лівих поглядів гуртувалися навколо газети «Боротьба», звідси й дістали назву боротьбистів. Вони виступали за радянську форму влади, але – незалежну від Москви Українську державу. О. Островський поділяв погляди боротьбистів, хоч офіційно членом партії не був. Коли ж ця партія оголосила повстання проти гетьмана П. Скоропадського, він – у вересні 1918 р. – долучається до нього [3, арк. 33].

Восени 1918 р. на ґрунті поразок у Першій світовій війні в Німеччині та Австро-Угорщині

розпочалися демократичні революції. Окупаційний режим в Україні ослаб, а з ним захиталася і влада гетьмана. У надвечірній час 27 листопада селянські повстанські загони вступили до Полтави, а наступного дня до міста почали прибувати й регулярні частини Запорозької дивізії П. Болбочана. У місті та губернії була встановлена влада Директорії УНР.

Із великою радістю й надією зустрів О. Островський відновлення демократичної Української Народної Республіки. Він повертається до мистецької діяльності й продовжує працювати актором Першої української трупи Міського театру та режисером Першої пересувної трупи, яка гастролювала містами й селами Полтавщини. Під час однієї з вистав п'єси «Гетьман Дорошенко» в Міському театрі О. Островський вигукнув зі сцени «Хай живе самостійна Україна!», чим викликав бурхливі оплески глядачів. Пізніше цей епізод став одним із пунктів звинувачення його в «українському шовінізмі» (націоналізмі).

В опублікованих через багато років спогадах Дмитро Соловей напише, що О. Островський запам'ятався йому як «молодий мужчина років 35–40, огрядний, цвітучий, добре одягнений, можна сказати – блискучий! Разом із тим виразне, красиве його лице було суворе й похмуре» [6, с. 142–143]. О. Островський горів роботою, не шкодуючи ні сил, ні здоров'я, позаяк театр для пересічних полтавців був єдиною розвагою і духовним храмом у роки революційних потрясінь.

Поряд зі сценічним життям О. Островський продовжував писати прозові і драматичні художні твори. Протягом 1917–1918 рр. у Києві й Золотоноші вийшли друком його повісті та оповідання «Руйнування Батурина», «Полтава», «Берестечко», «Петрик», «Руйнування Чортотлицької Січі», а також п'єси «Гетьман Іван Мазепа» та «Нірвана».

Менше двох місяців існувала в Полтаві українська влада Директорії УНР. Скориставшись ослабленням, а згодом і крахом австро-німецького окупаційного режиму та Гетьманщини, більшовицька Росія вдруге розпочала агресію проти України, щоб знову повернути її під свою імперську владу. Захопивши в січні 1919 р. Харків, червоні війська вступили на терени Полтавщини. Знекровлений у боях Запорізький корпус П. Болбочана був безсилим зупинити наступ переважаючих сил Червоної армії, і 19 січня вони зайняли Полтаву. Тому українська національна культура існувала вже за несприятливих умов більшовицької окупації.

Визначною подією в громадському житті Полтавщини, як і раніше, було вшанування пам'яті Пророка України Тараса Шевченка, проведення Шевченківських днів. У зв'язку з цим 11 березня в Полтавському Успенському кафедральному соборі співав Український національний хор під орудою Ф. Попадича. Вшанувати пам'ять народного поета зібралось стільки людей, що собор не міг умістити всіх бажуючих бути присутніми на урочистій панахиді, й сотні полтавців стояли навколо нього. Такі ж урочистості були проведені в усіх школах та «Просвітах» Полтавщини. У Міському театрі О. Островський натхненно читав зі сцени патріотичні вірші Кобзаря. Незабаром після Шевченківських днів Національний хор об'єднався з Українським хором імені Т. Шевченка, який став провідним не лише серед мистецьких колективів Полтави, але і всієї губернії.

Започатковане Центральною Радою українське національне відродження стримувалося грубими втручаннями більшовицьких керівників, які чинили шалений наступ на будь-які прояви українського національного життя. Першими жертвами комуністів стали представники української інтелігенції, які були провідниками національного відродження краю. 21 січня 1918 р. під час першого приходу російських більшовиків в Україну червоногвардійці розстріляли Леонарда Бочковського лише за те, що в його кишені знайшли червоний квиток члена Української Центральної Ради. Разом із ним загинули й молоді українські патріоти Богдан Зарудний та Ісаак Пугач [1]. Їхнє вбивство було безглуздом і нічим не виправданим злочином комуністичного режиму проти української інтелігенції.

У лютому 1919 р. більшовики розпустили губернське земство – єдиний орган місцевого самоврядування, що на професійному рівні опікувався господарським життям краю. Разом із ним було ліквідовано й педагогічне бюро, яке займалося розвитком української національної освіти на Полтавщині. Практично завмерла робота й видавництва Полтавської спілки споживчих товариств, позаяк комуністи ревізували з нього для друкування своїх агіток усі запаси паперу.

За жорстких умов червоного терору доводилося працювати і співробітникам «Комітету по охороні пам'яток старовини, мистецтва і природи Полтавщини», який очолював Михайло Рудинський. Це був жорстокий час, коли комуністи нищили все, що стосувалося старого до революційного укладу життя, коли навіть саме життя переставало бути власністю людини. У

полум'я розбурханої більшовиками революції та братовбивчої громадянської війни гинули найцінніші пам'ятки культури й людської цивілізації. Червоноармійці 8-го полку й місцеві селяни розграбували, а потім спалили величезний палац князів Кочубеїв у Диканьці.

16 червня 1919 р. відповідно до постанови Опішнянського революційного штабу після вистави М. Кропивницького «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» були заарештовані місцеві самодіяльні актори Д. Білик, П. Рева, П. Начальний, І. Задорожний, І. Кулинич і П. Левіна – звичайні сільські інтелігенти, які до приходу більшовиків із Росії входили до української партії соціалістів-революціонерів і працювали в місцевій «Просвіті». Причина арешту була для комуністів стандартною: звинувачення в «українському шовінізмі», тобто в любові до рідного краю [2, арк. 42].

Театральне життя Полтавщини було поставлене під жорсткий контроль більшовицьких комісарів, які нав'язували людям комуністичні догми своєї ідеології. О. Островський намагався пристосуватися до умов радянської дійсності, залишитися поза політикою і віддатися своїй улюбленій справі – театру. Один із лідерів полтавських боротьбистів Матена-Богаєвич, який знав його з часів спільної боротьби проти Гетьманщини, пізніше свідчив у ЧК: «За характером Островський – типовий актор: непостійний, запальний, чванькуватий, амбітний і страшенно образливий. Ці риси його характеру посилюються його надзвичайною нервозністю» [3, арк. 34].

2 червня 1919 р. під час концерту в Міському театрі О. Островський читав зі сцени поему Т. Шевченка «Гайдамаки»:

*Ой, Дніпре мій, Дніпре,
Широкий та дужий,
Багато ти, батьку, у морі носив
Козацької крові; ще понесеш, друже!..*

і далі:

*Оживуть гетьмани в золотім жупані;
Прокинетесь доля; козак заспіва:
«Ні жида, ні ляха», а в степах України –
О, Боже мій милий, – блисне булава!..*

Після цих слів голова Полтавського губкому КП(б)У Я. Дробніс, який був присутній на виставі, розлютився і тут же наказав: «Эту петлюровскую сволочь нужно немедленно арестовать» [6, с. 143]. Уже наступного дня за стандартним звинуваченням у контрреволюційності «особый отдел» (завідувач – Сіпельгас)

Полтавської губернської ЧК затримали О. Островського.

Яхніс (Яків Наумович) Дробніс народився 1890 р. у Глухові на Чернігівщині в бідній багатодітній сім'ї єврея-шевця, в якій вічними проблемами були п'янство та злидні. У дитинстві його віддали на навчання до шевця-чоботаря. Систематичної освіти не мав. До російських соціал-демократів пристав під час першої російської революції (1906). Неодноразово заарештовувався царською владою за революційну діяльність. До Полтави прибився випадково 1915 р., але помітної ролі в роботі місцевого осередку РСДРП не відігравав. Після повалення самодержавства в Росії за партійним списком РСДРП потрапив гласним (депутатом) до Полтавської міської думи. Під час утечі більшовиків з України в березні 1918 р. виїхав із ними до Росії та став учасником Установчого з'їзду КП(б)У в Москві, де його обрали до складу Центрального комітету. Як політпрацівник Червоної армії (голова Реввійськради 12-ої армії червоних) брав участь у боротьбі з Гетьманщиною й Директорією УНР. Після вступу червоних військ до Полтави в січні 1919 р. за протекцією Л. Троцького був призначений головою Полтавського губкому КП(б)У. Як тоді говорили, посада вище губернаторської. Воїстину, «кто был никем, тот станет всем».

На захист О. Островського, котрому загрожував розстріл, стала професійна спілка акторів і працівники сцени, яка висловила протест проти його арешту і вимагала звільнення. Завідувач відділу управління Полтавського губвиконкому, відомий у місті більшовик П. Маслич звернувся до губернської ЧК із запитом, на якій підставі вони заарештували члена профспілки й відомого в Полтаві актора. Чекісти відповіли, що О. Островський ув'язнений тому, що брав участь у боротьбі з червоними під час їх першого приходу в Україну на початку 1918 р. При цьому вони посилалися на свідчення колишнього голови Золотоніського ревкому Т. Гайдамаки, який, свідомо перекрутивши факти, підтвердив, що саме О. Островський у лютому 1918 р. був організатором «вільного козацтва» в місті і брав участь у боях із червоними. Свідчення Т. Гайдамаки підтвердив і Мойсей Раппопорт, написавши донос у ЧК.

На захист О. Островського стала спілниця більшовиків у боротьбі з Гетьманщиною і Директорією УНР українська партія комуністів-боротьбистів. В адресованому Полтавській губернській ЧК листі її лідер Матена-Богаєвич писав: «Розстріл його не зміцнить революцію, а лише позбавить український театр талано-

витого українського актора і буде розглядатися українськими національними колами як боротьба радянської влади з українством взагалі». Матена-Богаєвич намагався переконати більшовицьких верховодів міста, що О. Островський не прихильник, але і не ворог радянської влади: «Я не хотів би бути пророком, – продовжував він, – але якщо застосовувати розстріл до всіх тих, хто відноситься нейтрально до радянської влади, то довелось б, напевно, розстріляти добру чверть, якщо не половину, всього населення» [3, арк. 34]. Але все було марно.

11 червня 1919 р. «особый отдел» губернської ЧК виніс вирок: О. Островського «як явного і зятого противника радянської влади і при цьому цілком переконаного, а тому невинного, який вносить розбрат в суспільство», розстріляти. Це була помста комуністів за те, що в минулому О. Островський наважився бути українцем-самостійником. Того ж дня в полтавських «Известиях» було надруковане повідомлення про розстріл чотирьох «контрреволюціонерів»: Микитюка, Запорожця, 17-річного хлопчини Марченка й актора Української театральної трупи Красиленка. Про це вбивство В. Г. Короленко, письменник-гуманіст, який мешкав на той час у Полтаві, відразу ж листовно повідомив голову Раднаркому УСРР Х. Раковського, з яким був особисто знайомий ще з дореволюційних часів. «Театр, – писав він із тривогою, – тривалий час був єдиним вогнищем української культури, і все, що стосується театру, примушує українця насторожитися. А тут безглузде нічне вбивство за якоюсь таємною ухвалою, просто на вулиці, що видом людської крові зібрало на ранок натовп...» [4, с. 129].

Через два дні В. Г. Короленко вже благав Х. Раковського: «Заради всього святого, – припиніть безсудні розстріли, хто б не чинив їх: особливий відділ, «чрезвычайка» або хто-небудь».

Наступні дні минули для В. Г. Короленка в турботі за життя О. Островського, коли вся Полтава жила в очікуванні можливої несправедливої страти. Письменник одразу ж звернувся до Сіпельгаса, який нічого конкретного йому не пообіцяв. Із цим же проханням Володимир Галактіонович побував у Я. Дробніса і М. Алексєєва, які обіцяли не страчувати засудженого в Полтаві. Лише втручання Х. Раковського могло врятувати життя О. Островського.

20 червня В. Г. Короленко знову пише йому листа: «Ці два дні в мене пройшли у хвилюваннях за одне життя: людину вже засудили... Йдеться про артиста української трупи Островського, письменника-драматурга і режисера. Я вже писав Вам про це: українське суспільство дуже

чуйне до своїх талантів, особливо до артистів і письменників, а Островський – людина надзвичайно приваблива і популярна. Страта його, знову ж безсудна і несправедлива, була б жорстоким викликом абсолютно законним почуттям українців». Короленко просив голову українського радянського уряду не допустити розправи над відомим діячем української культури: «Я від щирого серця закликаю навіть не про милосердя до нього, а про звичайну справедливість, правосуддя і <...> про звичайну розсудливість влади» [4, с. 149, 151].

Проте ні прохання української інтелігенції, ні В. Г. Короленка не допомогли. Комуністична влада іноді «милувала» кримінальних злочинців, контрреволюціонерів-білогвардійців, але ніколи – українських патріотів.

Коли стало зрозумілим, що вирок смерті вже винесено й О. Островський приречений, залишалася остання надія врятувати йому життя – оскаржити його вищим органом радянської влади на Полтавщині. 19 червня президія Полтавського губвиконкому (голова – Микита Алексєєв) запропонувала Сіпельгасу відкласти виконання смертного вироку і провести об'єктивне розслідування справи О. Островського. Проте його доля була вже вирішена особисто Я. Дробнісом.

Щоб не збурювати жителів Полтави поза судовими розстрілами в ЧК, Я. Дробніс «умив руки». У листі до Всеукраїнської ЧК від імені губкому КП(б)У він писав, що з «політичних міркувань» виконання вироку над О. Островським у Полтаві може викликати «небажані наслідки», а тому наказав відправити його до Особливого відділу Всеукраїнської Чека в Києві. Його керівник пішов назустріч побажання Я. Дробніса і 26 червня вирішив «у зв'язку з неспокоєм часом у Полтаві, щоб не викликати зайвих хвилювань серед українців», виконати вирок смерті в Києві, що і було зроблено [3, арк. 43].

Я. Дробніс надовго пережив свою жертву, займаючи помітне місце в системі партійно-радянської номенклатури, але, як зяттий прибічник Л. Троцького, був розстріляний 1937 р. під час улаштованого Й. Сталіним «великого терору».

Література

1. Боротьба : газета (Полтава). – 1919. – 27 січня.
2. Державний архів Полтавської області. – Ф. П. – 7. – Оп. І. – Спр. 48-А.
3. Державний архів СБУ. – Спр. 74295. – ФП.
4. Короленко В. Г. «...Что написано – неопровержимо» – «...Що написано – неспростовне» /

В. Г. Короленко. – К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010.

5. Ревежук В. Полтавщина в перший рік Української революції. Доба Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / В. Я. Ревежук. – Полтава : В-во «АСМІ», 2007.

6. Соловей Д. Розгром Полтави. Спогади з часів Визвольних змагань українського народу. 1914–1921 ; [Вид. друге, доповн.] / Дмитро Соловей. – Полтава : В-во «Криниця», 1994.

Viktor Revehuk, Nadiia Kocherba

THE TRAGEDY OF UKRAINIAN ACTOR

In the article the life and careere of the forgotten Ukrainian actor, public figure, the director's, writer

and promoter of creativity Taras Shevchenko Alexander (Olelko) Ostrovsky (1887–1919).

Keywords: *Ukraine, Taras Shevchenko, the revolution, the theater.*

Виктор Ревежук, Надежда Кочерба

ТРАГЕДИЯ УКРАИНСКОГО АКТЁРА

В статье исследован жизненный и творческий путь забытого украинского актёра, общественного деятеля, режиссёра, писателя и пропагандиста творчества Т. Г. Шевченко Александра (Олелька) Островского (1887–1919).

Ключевые слова: *Украина, Тарас Шевченко, революция, театр.*

Надійшла до редакції 12.12.2013 р.

